

Kohieren hoofdelijke omslag 1814-1921

Inleiding

De hoofdelijke omslag is gedurende de 19^e eeuw en het begin van de 20^e eeuw een belangrijke inkomstenbron voor de gemeente geweest. De hoofdelijke omslag is een vorm van directe belasting, zoals tegenwoordig de inkomstenbelasting (en als voorheffing op de inkomstenbelasting) de loonbelasting dat zijn. Accijnzen zijn een indirecte belasting, vergelijkbaar met de huidige BTW. Op de website www.historici.nl is onder broncommentaren een artikel opgenomen van P.M. Klep, A. Lansink en W. Mulken met als titel 'De kohieren van de gemeentelijke hoofdelijke omslag, 1851-1922' (hieronder aangehaald als 'Klep c.s.'). In dit artikel een historische situering van de hoofdelijke omslag, de administratieve ontstaansgeschiedenis en veel verwijzingen naar andere bronnen en literatuur.

De hoofdelijke omslag werd geheven op basis van de vermoede welvaart van de inwoners. Dat vermoeden werd gebaseerd op uiterlijke kenmerken. Later kwam het 'geschatte inkomen' in de plaats van het 'vermoede inkomen'. De vaststelling van het inkomen vond niet plaats op basis van een aangifte, maar op basis van een schatting van het gemeentebestuur. Later op basis van een schatting van een adviescommissie: 'het college van zettters'. Door dit college werd je in een bepaalde klasse op de lijst 'gezet'.

Tegenwoordig is de belastingheffing omgeven met regels van privacy. Niemand kan zo maar weten hoeveel belasting u betaalt. Alleen de gegevens van de WOZ en daarmee ook de OZB zijn beperkt openbaar. Vroeger was dat anders. De kohieren van de hoofdelijke omslag waren volledig openbaar. Je kon dus van alle inwoners van de gemeente zien hoe hun inkomen werd vermoed of ingeschat.

Systematiek hoofdelijke omslag

De hoofdelijke omslag werd geheven op basis van het volgende systeem. Eerst werd bepaald welk aandeel ieder zou moeten betalen in de belasting: de belastingmaatstaf. Dit systeem zien we duidelijk terug in het kohier van 1814. De optelling in de eerste kolommen (gulden, stuivers en centen) komt precies uit op f. 100,- (hoewel in de optellingen wel wat afrondingen lijken te zitten). De tweede stap is de vaststelling met welke factor deze maatstaf vermenigvuldigd moet worden om de benodigde belastingopbrengst te krijgen. In 1814 is een opbrengst van f.3.070,- nodig. Dat betekent dat de vermenigvuldigingsfactor 30,7 bedroeg. Deze systematiek is ruim 100 jaar dezelfde gebleven. Niet altijd blijkt daarvan uit het kohier. Soms vermeldt het kohier alleen het te betalen bedrag (zie bijvoorbeeld het kohier van 1830). Bovendien komen latere berekeningen niet meer uit op f. 100,-, maar op een willekeurig bedrag. Overigens is de vermenigvuldigingsfactor niet steeds een getal groter dan 1. In 1895 kwam de belastingmaatstaf uit op f.572.223,50. Er was echter slechts een opbrengst nodig van f. 6.981,22. De vermenigvuldigingsfactor kwam dus uit op 0,0122.

Indeling in klassen

De belastingplichtigen werden ingedeeld in klassen. Per klasse gold dan een vast aandeel in de op te brengen belasting. De eerste duidelijke vermelding van de klasse-indeling is te zien in het kohier van 1830. De recapitulatie op de één na laatste pagina is niet meer per pagina, zoals in 1814 en 1824, maar per klasse. In totaal zijn er in 1830 16 klassen. Alleen de meer welvarende inwoners betaalden belasting. De minder bedeeden behoeften niet mee te betalen. In 1830 zijn er 391 personen, die mee moeten betalen aan de hoofdelijke omslag.

Simpel gezegd zijn dat 391 gezinshoofden. Het bevolkingsregister 1830 telt 433 gezinshoofden (op 2.186 inwoners). Globaal zijn in 1830 dus 90% van de gezinshoofden bij de hoofdelijke omslag betrokken. Dat percentage ligt in 1840 (477 gezinshoofden en 401 belastingplichtigen) en 1850 (514 gezinshoofden en 449 belastingplichtigen) rond de 85%. Na 1850 daalt het percentage tot onder de 50%. De hoofdelijke omslag blijft dan beperkt tot het meer welvarende deel van de bevolking.

Progressief tarief

De aanslag van 1895 is een voorbeeld van toepassing van een progressief tarief bij de vaststelling van de aanslag. Bij wet van 24 mei 1897 werd dit verboden, maar bij wet van 21 september 1900 weer toegestaan. Het kohier van 1906 laat dan ook weer de toepassing van een progressief tarief zien. Het ‘verhoudingsgetal’ is bij de laagste klasse 1% van het belastbaar inkomen en bij de hoogste klasse bijna 2%. Daarnaast leidt de voor iedereen gelijke vaste aftrek van f. 300,- als onbelastbare som ook al tot enige progressie van het tarief gerelateerd aan het geschat inkomen

Suppletoir kohier

Vanwege de komst van nieuwe inwoners was soms nog een correctie nodig op het reeds vastgestelde kohier. Deze correctie vond plaats bij het suppletoir kohier. Dit suppletoir kohier is opgenomen achter het ‘gewone’ kohier (zie bv 1885). Ook werd het gewone kohier aan het slot vaak nog aangevuld met wat ‘laatkomers’ (zie ook daarvoor bv 1885).

Betekenis hoofdelijke omslag voor gemeentelijke inkomsten

De betekenis van de hoofdelijke omslag voor de gemeentelijke inkomsten is steeds aanzienlijk geweest. Wel zijn er door de jaren heen behoorlijke fluctuaties. Dit heeft te maken met de opstelling van de wetgever (zie het artikel van Klep c.s.) en met het feit dat de hoofdelijke omslag gebruikt werd als sluitpost. Waren er meevallers (bv door een positief saldo uit voorgaande jaren) dan kon de omslag laag blijven. Per jaar kon de omslag dus behoorlijk fluctueren. Naar de exacte betekenis van de hoofdelijke omslag voor de gemeentelijke inkomsten zal nog nader onderzoek worden gedaan. Onderstaande gegevens zijn een eerste illustratie.

Jaar	Aantal belastingplichtigen	Belastingopbrengst in f.	Gemiddeld bedrag per belastingplichtige in f
1814	360	3.070,00	8,53
1824	368	499,00	1,36
1830	391	1225,00	3,13
1840	401	484,00	1,21
1850	449	1.964,00	4,37
1862	269	1.200,00	2,69
1871	266	2.021,00	7,60
1885	509	5.012,00	9,85
1895	486	6.981,00	14,36
1906	649	14.606,00	22,51
1918	792	52.486,00	66,27

Het jaar 1814 is duidelijk een uitzondering. De hoofdelijke omslag was toen bijna de enige manier voor de gemeente om inkomsten te verwerven. Bovendien was de heffing extra hoog vanwege de oorlogsomstandigheden waarin ons land nog verkeerde. Er moest een forse bijdrage worden geleverd aan de landelijke militie. Een breuklijn is de invoering van de

gemeentewet in 1851. Ook het gemeentelijk belastingstelsel werd herzien en er kwam een relatie tussen het betaalde belastingbedrag en het kiesrecht ('censuskiesrecht'). Klep c.s. geven aan dat de hoofdelijke omslag na 1850 eerst in betekenis afneemt om vervolgens in 1865 na afschaffing van diverse accijnzen weer in betekenis toe te nemen en om in de periode na 1900 snel te exploderen. De bovenstaande cijfers laten hetzelfde beeld zien. Daarbij moet worden bedacht dat de gemeente Haren in 1915 door de overgang van Helpman naar Groningen 1/3 van het aantal inwoners verloor.

Gegevens in de kohieren

De kohieren vermelden uiteraard de belastingplichtigen met het aandeel in op te brengen belasting en/of het te betalen belastingbedrag. In latere kohieren (bv 1881 en 1906) wordt behalve de door burgemeester en wethouders voorgestelde indeling ook de door de raad vastgestelde indeling vermeld. Omdat in toenemende mate gebruik werd gemaakt van de mogelijkheid bij de raad beroep aan te tekenen tegen de 'zetting' door het college, kan de door de raad vastgestelde indeling soms enigszins van die van het college verschillen.

De kohieren zijn een welkome aanvulling op de bevolkingsregisters. Het kohier van 1814 vermeldt nog slechts namen, in 1824 wordt behalve de naam ook de woonplaats vermeld. Vanaf 1830 worden ook de huisnummers vermeld. Omdat de eerste bevolkingsregisters van 1830 en 1840 slechts momentopnames zijn (zie onder 'archiefontoets') kan via de kohieren hoofdelijke omslag inzicht verkregen worden in de tussentijdse jaren. Dat uiteraard alleen voor de belastingplichtigen. In een aantal kohieren (vanaf 1840) wordt ook het beroep vermeld. Voor een uiteenzetting over de huisnummering in Haren wordt verwezen naar bronbewerking 3 'systematiek huisnummering 1811-2011'.

Uitgaven Harener Historische Reeks

De mogelijkheid vermogende nieuwe inwoners te trekken en daarmee via de hoofdelijke omslag ook extra belastingopbrengsten te krijgen speelde belangrijke een rol bij de aanleg van het Julianapark. Zie hierover 'Julianapark- Het begin van Tuinstad Haren', Harener Historische Reeks nr 16. In deze uitgave ook een apart item over de hoofdelijke omslag. Omgekeerd was de door de ontmanteling van de linie van Helpman vrijkomende strook grond langs de Hereweg een stuk minder interessant voor de gemeente Haren, toen het Rijk besloot hier een cellulaire gevangenis met woningen voor ambtenaren te bouwen. Daarmee werden de rond 1880 bestaande plannen om hier luxe woningen te bouwen (vergelijk het Zuiderpark in Groningen) - en dus gefortuneerde inwoners te trekken met een hoge bijdrage in de hoofdelijke omslag - getorpedeerd en berustte de gemeente Haren in de annexatie van dit gebied door de stad Groningen. Deze gang van zaken wordt beschreven in '200 Jaar gemeentebestuur Haren', Harener Historische Reeks nr 18. In deze zelfde uitgave wordt voor de periode 1811-2011 de ontwikkeling van de gemeentelijke uitgaven beschreven. Met name is van belang, dat voor een aantal activiteiten aanvankelijk aparte omslagen werden geheven (bv schoolgeld). Nadat deze uitgaven 'gewone' uitgaven werden, kwam ook dekking via de hoofdelijke omslag in beeld.

Bijlagen

De kohieren van hoofdelijke omslag, 1814-1921, zijn onder de nummers 733-821 opgenomen in het archief van het openbaar bestuur van de gemeente Haren over de periode 1811-1920. De verzameling in het archief is niet helemaal volledig. De jaren 1822, 1823, 1826, 1831, 1835, 1839, 1854, 1855, 1857, 1858, 1859, 1860, 1861, 1865, 1897, 1898, 1899, 1900 en 1901 ontbreken. Van de verzameling zijn elf kohieren als bijlage opgenomen in pdf-formaat.

Allemaal handgeschreven, behalve het kohier van 1918. Voor dat jaar is niet de originele versie gepubliceerd, maar een verkorte getypte versie.